

O PRZYNALEŻNOŚCI DIALEKTALNEJ WŁODAWSKICH GWAR UKRAIŃSKICH – PROBLEMY METODOLOGICZNE

W artykule przeanalizowano gwary znajdujące się w swej najdawniejszej postaci na obszarze południowo-wschodniego Podlasia, ujęte administracyjnie w granicach powiatu włodawskiego wraz z przyległymi obszarami sąsiednich powiatów. Stosowane tutaj określenie terytorialne - powiat włodawski - oznacza obszar administracyjny obowiązujący do 1 czerwca 1975 r. W prezentowanym opisie gwar uwzględnia się także fakty z peryferiów sąsiednich powiatów, tj. bialskiego, radzyńskiego, parczewskiego i łęczyńskiego. Granicę wschodnią powiatu włodawskiego, stanowiącą zarazem granicę państwową z Ukrainą, stanowi rzeka Bug.

Słowa kluczowe: *dialektologia, gwary Podlasia, powiat włodawski, mapa dialektów ukraińskich.*

Celem artykułu jest dokonanie przeglądu propozycji klasyfikacyjnych gwar włodawskich oraz próba ich lokalizacji na mapie dialektów ukraińskich.

Ukraińskie gwary włodawskie w odbiorze społeczności lokalnej

Charakterystyczną cechą gwar ukraińskich znajdujących się poza granicami państwowymi jest to, że współistnieją z gwarami innojęzycznymi. Na obszarze powiatu włodawskiego gwary ukraińskie występują obok gwar polskich. Gwary ukraińskie pozostają pod stałym wpływem polszczyzny ogólnej, podczas gdy oddziaływanie literackiego języka ukraińskiego na tym obszarze jest niewielkie (np. przez lekturę książek i czasopism ukraińskojęzycznych). Na temat społecznego odbioru miejscowych gwar ukraińskich interesująco wypowiadają się sami jej użytkownicy. Z materiałów zebranych przez H. Arkuszyna [Arkuszyn 2007, indeks: hasło *Po – jakomu wy howoryte?* 532] wynika, że wiedza mieszkańców o genezie języka, którym się posługują, i jego powiązaniach z językiem ogólnoukraińskim jest niewielka. W świadomości ludności powiatu włodawskiego gwara ukraińska jest określana jako mówienie *po chachlacku*, *po naszemu*, *po prostu* (*mowa prosta*) [por. Czyżewski 2015]. To nienaukowe określenie jest w potocznym użyciu powszechne – niezależnie od stopnia prowadzonych badań dialektologicznych – a więc jest stale

aktualne. Już w latach 50. XXw. J. Ignaciuk, charakteryzując gwary ukraińskie południowego Podlasia, pisał:

«Ludi swoju ridnu mowu [na Pidlaszshi – przyp. F. Cz.] nazywajut' <naszoju>, <prostoju>, ridnoju ukrajins'koju. Odnak ci rizni howirky należat' do ukrajins'koji mowy» [Ihnatiuk 1959, 13].

O tym, jak głęboko w świadomości ludności wiejskiej okolic Włodawy tkwi określenie *język chachłacki*, świadczy uwaga M. Olejnika odnotowywana systematycznie w terenie w latach 2000–2005. Stwierdzał on:

«Stosunek mieszkańców powiatu włodawskiego do gwary ukraińskiej jest zróżnicowany. Gwara ukraińska jest określana jako *język chachłacki*. Określenie to ma wydźwięk neutralny, używają go sami nosiciele tej gwary; na pytanie: <czy ktoś mówi we wsi po ukraińsku?>, odpowiedź często brzmi: <nie>, odpowiedź twierdzącą można było uzyskać dopiero po zadaniu pytania: <czy ktoś mówi po chachłacku?>. Mieszkańcy mówią o swoim języku <prosta mowa>, <mówimy po swojemu>, charakteryzując zaś swój język, stwierdzają, że <jest w nim dużo elementów ukraińskich, łatwo dogadujemy się z Ukraińcami, którzy przyjeżdżają i zatrudniani są przy pracach polowych>» [Olejnik 2014, 19–21].

Potoczna nazwa mowy mieszkańców wsi nadbużańskich – *mowa chachłacka* – ma swoje historyczne uzasadnienie; szerzej na ten temat w artykule *Mowa regionu w świadomości mieszkańców pogranicza Polski i Białorusi* [Czyżewski 2015].

Obecny stan gwar ukraińskich na obszarze powiatu włodawskiego

Sytuacja językowa na obszarze powiatu włodawskiego – w odniesieniu do lat 70. i 80. XX w., kiedy autor niniejszego artykułu prowadził kompleksowe badania – przedstawiała się następująco:

«Przeważającą część omawianego terenu zamieszkuje ludność dwujęzyczna. W wielu wsiach gwara ukraińska współistnieje z polską. Wzajemny stosunek tych dwóch systemów językowych układa się różnie. We wsiach położonych na północ od rzeki Włodawki¹ mówi się na co dzień po ukraińsku, a po polsku tylko w kontaktach zewnętrznych. Inaczej jest we wsiach znajdujących na południe od tej rzeki: tutaj po polsku mówią na co dzień prawie wszyscy mieszkańcy, a gwara ukraińską tylko nieliczni najstarszej

---

¹ Jest to lewy dopływ Bugu stanowiący schematyczną granicą południowego Podlasia.

generacji w rozmowach między sobą. Przedstawione sytuacje językowe wzbogacane są przez najrozmaitsze stany pośrednie» [Czyżewski 1986, XII].

Stwierdzając dwujęzyczność mieszkańców badanego obszaru, konieczne jest wskazanie substratu² i superstratu³ językowego. W odniesieniu do obszaru włodawskiego, gdzie bilingwizm mieszkańców szczególnie w najstarszym pokoleniu jest przeważający, niezbędne jest wskazanie także systemów – prymarnego i sekundarnego.

«Gwara ukraińska, niezależnie od jej obecnego stopnia użycia, jest dla większości autochtonów, zamieszkujących powiat włodawski w jego części północnej i południowo-wschodniej, systemem prymarnym. Niektórzy z nich znają również język ogólnoukraiński. Wyjątkowo można jeszcze znaleźć autochtonów posługujących się wyłącznie gwara ukraińską. W sumie więc, gwary te, istniejące na peryferium formowania się języka ukraińskiego, zachowują stan archaiczny (język dawnych osadników ruskich), jak też mają liczne innowacje, rozwinięte pod wpływem wielowiekowego współistnienia z ludnością polską» [Czyżewski 1986, XII].

Brak uzasadnienia do stosowania wyłącznie kryteriów opisu synchronicznego zawarte jest w stwierdzeniu ze *Wstępu* do *Atlasu gwar polskich i ukraińskich okolic Włodawy*, że «[o]becnie nie jest możliwe oddzielenie gwary pierwotnych osadników od gwary powstałej w wyniku zruszczenia się przez wiele wieków ludności polskiej» [Czyżewski 1986, XII].

Sytuacja językowa mieszkańców powiatu włodawskiego przełomu XX i XXI w. jest w stosunku do tej sprzed 30 lat podobna. Z najnowszych badań M. Olejnika wynika, że gwara ukraińska najlepiej zachowuje się we wsiach prawosławnych. Stwierdza on, że ludność prawosławna «zarówno starsza, jak i młodsza posługuje się gwara ukraińską [...]» [Olejnik 2014, 19]. Zwarty obszar gwar ukraińskich znajduje się głównie wokół parafii prawosławnych rozmieszczonych w pasie nadbużańskim od Woli Uhruskiej aż po

---

² «Substrat językowy – podłoże językowe, czyli język ludności pierwotnej na danym terytorium, na który nawarstwia się język ludności napływowej (w wyniku podboju, kolonizacji, imigracji itp.). Ludność pierwotna, przyswajając sobie nowy język, tym samym wpływa na jego ewolucję» [Gołąb, Heinz, Polański 1968, 542].

³ «Superstrat – język, który nawarstwił się na drugi (w wyniku ekspansji terytorialnej) [...]» [Gołąb, Heinz, Polański 1968, 547].

Hannę i wyspowo w pasie północno-zachodnim (m.in. Hola i Horostyta).

Dokumentacja gwar ukraińskich z obszaru powiatu włodawskiego

Zapisy gwar ukraińskich na terenie powiatu włodawskiego sięgają XIX w. i były kontynuowane przez cały XX w.

Szczegółowy opis badań nad gwarami włodawskimi został przedstawiony przez autora niniejszego artykułu w publikacji *Stan badań nad gwarami ukraińskimi Pobuża* [Czyżewski 1990]. W badaniach nad gwarami ukraińskimi (małoruskimi/ruskimi) tego obszaru można wyróżnić – włączając określone kryteria historyczne – trzy etapy: 1) 1870–1915⁴, 2) 1930–1939⁵, 3) 1956–do dziś.

Pierwsze zaplanowane badania nad wymienionymi gwarami przypadają na lata 70. XIX w. i wiążą się z działalnością Moskiewskiej Komisji Etnograficzno-Statystycznej, która pod kierunkiem P. P. Czubińskiego prowadziła ekspedycje m.in. w powiatach włodawskim i białskim; wyniki tych prac opublikowano w 7-tomowym dziele *Trudy etnograficzno-statystycznej ekspedycji (1872–77)* [Czubinski 1872–1877]. Jedną z pierwszych prac językoznawczych dotyczących gwar wymienionego regionu jest publikacja W. Szymanowskiego *Zwukowyje i formalnyje osobienosti goworow Cholmskoj Rusi* [Szymanowski 1897]. W krytycznej ocenie źródeł należy podkreślić, że materiały terenowe były dokumentowane wyłącznie przez miejscową inteligencję. Kolejną pracą poświęconą m.in. gwarom włodawskim była monografia I. Bessaraby, *Matieriały dla etnografii siedleckoj gubernii*⁶ [Bessaraba 1903]. O wartości naukowej wymienionych prac stanowią, oprócz opisu językoznawczego, także dołączone teksty gwarowe, mające dziś znaczenie dokumentacyjne w badaniach porównawczych.

---

⁴ Rok 1915 – w związku z wybuchem I wojny światowej – jest ostatnim rokiem zaboru rosyjskiego na ziemiach nadbużańskich.

⁵ Rok 1939 to początek II wojny światowej i jednocześnie przerwanie badań dialektologicznych, w tym badań nad gwarami ukraińskimi Podlasia. Taki stan rzeczy trwa do roku 1956, tj. do czasu początków tzw. odwilży politycznej.

⁶W okresie zaboru rosyjskiego aż do 1915 r. posługiwano się w odniesieniu do wschodniej Lubelszczyzny określeniami – zgodnie z ówczesną nomenklaturą administracyjną – «gubernia lubelska» i później «gubernia siedlecka».

W latach 30. XX w. największy wkład w zebranie i zinterpretowanie gwar ukraińskich wschodniej Lubelszczyzny miał W. Kuraszkiewicz. Gwary z obszaru powiatu włodawskiego były jego pierwszym doświadczeniem dialektologicznym. Pisał: «Osobiście poznałem gwary w powiecie włodawskim⁷, co do których starałem się sprawdzić dotychczasowe nie zawsze pewne wiadomości [...]» [Kuraszkiewicz 1932, 301]. I dalej, charakteryzując bazę źródłową, stwierdzał: «Badania przeprowadzałem przy pomocy małego kwestionariusza (około 200 pytań), niestety nie we wszystkich badanych wsiach odpytywałem kwestionariusz w całości, spora też część moich notatek przepadła podczas wojny» [Kuraszkiewicz 1958, 123].

Po II wojnie światowej badania nad gwarami ukraińskimi powiatu włodawskiego wiązały się z pracami nad *Atlasem gwar Lubelszczyzny* (AGL), prowadzonymi pod kierunkiem P. Smoczyńskiego. *Novum* metodologicznym w zakresie dokumentacji materiału językowego było to, że P. Smoczyński przyjął zasadę równoczesnego sporządzania zapisów z gwar polskich i ukraińskich od dwujęzycznych informatorów. Dzięki temu w latach 1957–1959 zgromadzono⁸ materiał dwujęzyczny i ukazano najdalszy zachodni zasięg występowania gwar ukraińskich. «Założyłem – wspominał po latach P. Smoczyński – że będzie to atlas dwujęzyczny, tj. uwzględniający obok gwar polskich również pozostałości gwar ukraińskich»⁹ [Smoczyński 1970, 188]. Do realizacji tego projektu jednak nie doszło [por. Czyżewski 1990, 34].

⁷ W. Kuraszkiewicz urodzony we Włodawie, znał więc te gwary jako autochton.

⁸ Zapisów gwarowych w terenie do kartoteki AGL dokonali M. Łesiów i S. Warchoł.

⁹ Określenie «pozostałości gwar ukraińskich» należy rozumieć jako konsekwencję zmian w stosunku do ludności ukraińskojęzycznej zamieszkującej wschodnią Lubelszczyznę. Ludność tę w dużym odsetku wywieziono w ramach umowy między państwowej (PRL i ZSRR) w latach 1944–1946 na Ukrainę bądź w czasie akcji «Wisła» w 1947 r. przesiedlono na obszary północnej i zachodniej Polski. We wschodnich powiatach Lubelszczyzny pozostała więc niewielka liczba autochtonicznej ludności ukraińskojęzycznej. Przez pewien czas istniało w świadomości społecznej przekonanie, że gwarą ukraińską w okresie powojennym mieszkańcy już się nie posługują. Ten ogólny sąd starali się zanegować badacze amatorzy, tacy jak np. Jan Ignaciuk (Iwan Ihnatiuk), pochodzący z powiatu włodawskiego. Wartość artykułów pisanych i po polsku, i po ukraińsku przez Jana Ignaciuka (Iwana Ihnatiuka), dotyczących gwar ukraińskich południowego Podlasia, tkwi – jak stwierdził M. Łesiów – w zwróceniu uwagi na to, że gwary ukraińskie okolic Włodawy to – wbrew opinii części dialektologów – «gwary żywe». Pisał on w 1959 r. m.in., że «[w] szerszym dialektologii pryncypialnie niewinny pogląd, niby na

Z kolei M. Łesiów, który gwary ukraińskie powiatu włodawskiego poznał z autopsji w czasie prac dla kartoteki AGL, wniósł do nich kontekst gwar polskich. O polonistycznym aspekcie opisu gwar ukraińskich świadczą m.in. tytuły artykułów, por. *Polonizmy ukraińskiej gwary wsi Kolechowice* [Łesiów 1958], *Polsko-ukraińskie oboczności leksykalne w gwarach z pogranicza* [Łesiów 1978]. Ten aspekt badawczy należy ocenić jako *novum* interpretacyjne w opisie gwar ukraińskich.

Materiał z gwar włodawskich zamieszczono w *Atlasie gwar ukraińskich* (AUM tom II); materiał z punktu 658 – Stawki pod Włodawą zebrał w 1967 r. M. Łesiów [AUM II, s. 100]. Kontekst gwar podlaskich pokazują dane z następujących punktów: 656 – Nosów koło Leśnej Podl. , 657 – Kobylany pod Terespołem, na południu zaś punkt 659 – Krzywowierzba na wschód od Parczewa. Włączenie do AUM materiałów z gwar ukraińskich rozwijających się poza granicami państwowymi Ukrainy stanowi *novum* metodologiczne w dialektologii słowiańskiej [por. Czyżewski 1989, Czyżewski 1993].

W 1986 r. opublikowano *Atlas gwar polskich i ukraińskich okolic Włodawy* [Czyżewski 1986], będący kartograficzną prezentacją stanu gwar ukraińskich i współistniejących gwar polskich z lat 70. XX w. Dwujęzyczny atlas pozwala zarówno na opis ewolucji przedstawianych cech gwarowych, jak i na paralelną prezentację interferencji językowych.

W drugiej połowie lat 80. XX w. podjęto w zespołach lubelskim¹⁰ i warszawskim¹¹ prace eksploracyjne do Kartoteki *Atlasu gwar wschodniosłowiańskich Pobuża* [AGWP 1986]¹²; badaniami

---

zachid wid Buhu nijaki ukrajins'ki howirki wże ne isnujut. Swojimy spostereżenniamy choczu zwernuty uwahu doslidnykiw mowy, szczo howirky Pidlaszszia szcze żywut' i szcze ne zapizno jich naukowo oprac'uwaty" [Ihnatiuk 1959, 13–14, za: Łesiów 2013, 399]. Przekonanie o wyspowym charakterze występowania gwar ukraińskich wyraził J. Szewelow: «Z 1945 r. pidlas'ki howirky isnujut' łysze jak dribni ankławy w pols'komu otoczeni" [Szewelow 2002, 966]. Inaczej wynika to ze szczegółowych badań terenowych prowadzonych od 1957 r. Badania terenowe do AGL i AGWP pokazały, że zasięg gwar ukraińskich jest w wielu częściach wschodniej Lubelszczyzny zwarty. Potwierdzają to także dane do *Atlasu włodawskiego* [Czyżewski 1986].

¹⁰ W zespole lubelskim uczestniczyli F. Czyżewski, M. Sajewicz, S. Warchoł.

¹¹ W zespole warszawskim brali udział K. Karabowicz-Pastusiak, M. Kondratiuk.

¹² Użyte w tytule Atlasu określenie «Pobuże» – należy rozumieć jako wschodnią część województwa lubelskiego, zaś określenie «gwar wschodniosłowiańskie» – oznaczało tutaj wyłącznie gwary ukraińskie.

objęto m.in. powiat włodawski. Materiały do AGWP gromadzono według kwestionariusza do *Atlasu gwar wschodniosłowiańskich Białostockizny* [AGWB 1980]¹³. Zapisy do AGWP częściowo wyzyskano w artykułach [Czyżewski, Sajewicz 1997] oraz – uzupełnione w latach 1996–1999 o własne materiały – w monografii K. Pastusiak, gdzie stały się podstawą rozważań o fleksji gwar okolic Włodawy [Pastusiak 2004].

Bogatą dokumentację gwar włodawskich z lat 70. i 80. oraz początku lat 90. XX w. zawiera monografia F. Czyżewskiego [Czyżewski 1994]. Praca stanowi paralelny opis systemów fonetycznych i fonologicznych gwar ukraińskich i polskich wymienionego terenu. Opis ten uzupełnia zbiór tekstów prezentujących różne zespoły gwarowe.

O stanie gwar ukraińskich lat 80. i 90. XX w. powiatu włodawskiego najdokładniej informują dwie chrestomatie – *Polskie i ukraińskie teksty gwarowe ze wschodniej Lubelszczyzny* [Czyżewski, Warchoń 1998] i *Hołosy z Podlaszszia* [Arkuszyn 2007]. Pierwsza praca pokazuje gwary ukraińskie na tle współistniejących gwar polskich, druga zaś wyłącznie gwary ukraińskie. Zastosowane w obu pracach zapisy fonetyczne (w pracy H. Arkuszyna również paralelnie zapis literacki) mogą być źródłem w badaniach nad tekstologią gwarową.

Oprócz prac o gwarach ukraińskich powiatu włodawskiego napisanych przez językoznawców, istnieje kilka prac napisanych przez regionalistę – J. Ignaciuka, autochtona z Dańc pod Włodawą. Ostatnio autor ten opublikował pracę zawierającą bogaty słownik gwar włodawskich [Ihnatiuk 2013].

Miejsce gwar ukraińskich na mapie dialektów – propozycje klasyfikacyjne

Pierwsza próba klasyfikacji gwar włodawskich zawarta jest w syntezie dialektologicznej K. Mychalczuka, *Narieczija, podnarieczija i gowory...* [Mychalczuk 1877]¹⁴. Stwierdzenie Mychalczuka o różnorodności i braku stabilności systemów gwar Podlasia i Chełmszczyzny oraz o «babilońskim pomieszaniu wszystkich gwar i narzeczy» [Mychalczuk 1878, 463], przytaczane

---

¹³ Materiały zebrane przez oba zespoły pozostają w zbiorach Kartoteki w Instytucie Sławytyki PAN w Warszawie.

¹⁴ Znaczenie prac K. Mychalczuka dla dialektologii ukraińskiej omówił P. Hrycenko, por. hasła *Dialektolohija* [Rusaniws'kyj, Taranenko 2000, 138] oraz *Mychalczuk K. M.* [Rusaniws'kyj, Taranenko 2000, 316].

przez późniejszych dialektologów [Hancow 1923, 52–53, Kuraszkiewicz 1932, 8, Łesiów 1967, 69], wynikało z trudności klasyfikacji tych gwar. Obszar gwar włodawskich w tej klasyfikacji włączono do narzecza poleskiego. Jednym z pierwszych dialektologów ukraińskich lat 20. XX w. wzmiankujących o klasyfikacji gwar włodawskich jest m.in. W. Hancow [Hancow 1923]. Wyzyskując wcześniejsze prace, m.in. Czubińskiego, Janczuka, Szymanowskiego, Bessaraby, włączył on gwary włodawskie (po rzekę Włodawkę) do północnoukraińskich, zaś na południe od tej rzeki – do gwar przejściowych od północnych do południowych [Hancow 1923 mapa].

Z perspektywy rozważanej tutaj problematyki, tj. ustalenia przynależności dialektalnej gwar ukraińskich znajdujących się na terenie powiatu włodawskiego, ważne są prowadzone w latach 30. XX w. badania W. Kuraszkiewicza. Oceniał on krytycznie działania badawcze dialektologów poprzedzające jego prace. Pisał m.in.: «W dotychczasowych badaniach przede wszystkim na podstawie tekstów etnograficznych z Podlasia i Chełmszczyzny stwierdzono pewną ilość cech językowych luźno ze sobą związanych, ale nikt nie próbował dokładniej te cechy lokalizować, nikt celowo na miejscu badań nie przeprowadzał; nic dziwnego, że o charakterze tych gwar, o ich stosunku do narzeczy małoruskich [tj. klasyfikacji – przyp. F. Cz. oraz podkreślenie – F. Cz.] wydawano bardzo różne, często wręcz przeciwstawne sądy [Kuraszkiewicz 1932, 301]. Punktem wyjścia w opisie gwar ukraińskich były dla W. Kuraszkiewicza jako autochtona gwary włodawskie. Kierując się najnowszymi metodami dialektologii okresu międzywojennego¹⁵, dążył do przedstawienia najważniejszych izoglos łączących badany obszar z centrami ukraińskimi obszaru językowego (północnego lub południowo-zachodniego). W. Kuraszkiewicz podjął ważny dla dialektologii ukraińskiej problem genezy rozwoju samogłosek *o*, *e* w sylabach nowo zamkniętych oraz psł. *ě. Uczony ten wykreślił – na podstawie własnego materiału z Podlasia – zasięgi kontynuantów owych samogłosek i wskazał na ich zależności od akcentu. Wynute z analizy materiału wnioski miały istotne znaczenie w dyskusji nad klasyfikacją gwar. Zasadniczym wnioskiem Kuraszkiewicza było

---

¹⁵ W badaniach W. Kuraszkiewicza nad genezą gwar ukraińskich ważne okazały się metody ustalania zasięgów izofon stosowane przez K. Nitscha.

stwierdzenie archaiczności dyftongów na Podlasiu¹⁶, co podważało powszechną dotychczas opinię o ich późnym i obcym, tj. białoruskim charakterze [Kuraszkiewicz 1933]. Pogląd dotyczący genezy dyftongów i rozwoju ikawizmu utrzymał W. Kuraszkiewicz w swoich powojennych pracach [Kuraszkiewicz 1976]. Podjął również problem genezy psł. *ę, *⁷a, wyjaśniając rozwój tych samogłosek na tle ewolucji psł. * ě [Kuraszkiewicz 1958]. Tak więc przyjmując dawność dyftongów, wskazał, że gwary włodawskie na mapie dialektów ukraińskich są gwarami archaicznymi.

W okresie powojennym, szczególnie po roku 1956, podjęto w lubelskim środowisku akademickim badania i próbę klasyfikacji gwar ukraińskich. Zajmowali się tymi pracami językoznawcy dialektolodzy i etnografowie oraz folklorysty¹⁷. Do problematyki klasyfikacji gwar, na podstawie materiału zebranego do kartoteki *Atlasu gwar Lubelszczyzny* (AGL), nawiązał M. Łesiów w artykule *Gwary ukraińskie na terenie Polski Ludowej* [Łesiów 1973]. Wyróżnił on na terenie wschodniej Lubelszczyzny następujące zespoły: 1) gwary podlaskie (pow. bialski, część radzyńskiego, parczewskiego, lubartowskiego), 2) gwary przejściowe od północnych do południowych (pow. chełmski, pñ. część hrubieszowskiego), 3) gwary wołyńskie (część pow. hrubieszowskiego i tomaszowskiego), 4) gwary nadszańskie (płd.

¹⁶ Pomijam w tekście głównym – ze względu na inną lokalizację gwar – wkład M. Janczuka w badania nad gwarami ukraińskimi Podlasia. Ważne natomiast są spostrzeżenia tego badacza dotyczące występowania w gwarach podlaskich dyftongów i ich różnorodności oraz wskazanie uwarunkowania wokalizmu lokalnych gwar od akcentu [Janczuk 1885]. Swoje uwagi o artykulacji dyftongów przekazał Janczuk w korespondencji do Szachmatowa. Szczegółowo na ten temat pisał B. Białokozowicz, analizując «przyobleczoną w gwarową kornicką formę poetycką <Modlitwę ...>» [Białokozowicz 1996, 79–81].

¹⁷ Dokonując klasyfikacji gwar południowopodlaskich, Jan Ignaciuk [Ihnatiuk 1959, Ignaciuk 1960] wyróżnił następujące gwary: 1) łukowickie, położone wzdłuż zachodniego Bugu od Terespoła do Włodawy, 2) polewickie, którymi mówią mieszkańcy w pasie od Wyrk do gminy Krzywówierza aż po Konstantynów za Białą Podlaską, 3) chmackie, na zachód od obszaru z gwarami polewickimi. I dalej autor stwierdził, że na południowy zachód «wid chmac'kich sił można szcze nyny [tj. na przełomie 50 i 60. lat XX w. - przyp. F. Cz.] poczuty ukrajins'ku mowu; podobna wona do <poliwyć'koji>, ale biłsz poznaczajut'sia tut wpływ pols'koji mowy» [Ihnatiuk 1959, za: M. Łesiów 2013, s. 10]. Ze względu na to, że jak już wspomniano, przedstawiona propozycja klasyfikacyjna pochodzi od miłośnika folkloru i nosiciela lokalnych gwar ukraińskich, w tekście głównym pomija się tę klasyfikację. Stanowi ona jednak wartość poznawczą i skłania do refleksji językoznawczej.

część pow. biłgorajskiego). Gwary powiatu włodawskiego, według klasyfikacji M. Łesiowa, wchodzą w skład gwar podlaskich.

W klasyfikacji F.T. Żyłki ukraińskie gwary dorzecza Włodawki należą do tzw. narzecza nadbużańsko-poleskiego [Żyłko 1966, 165].

Historię gwar podlaskich przedstawił w 1978 r. G. Shevelow (J. Szewelow) [Shevelow 1978] przy okazji ustalania chronologii formowania dialektów w świetle fonologii historycznej [Shevelow 1978, 285–310]. Do zagadnienia tego powrócił w swojej znakomitej pracy *Historical Phonology of the Ukrainian Language* [Shevelow 1979], przetłumaczonej na język ukraiński i wydanej w Charkowie [Szewelow 2002]¹⁸. Shevelow zwrócił uwagę na to, że cechy gwar podlaskich mają charakter archaiczny. Jedną z charakterystycznych cech gwar podlaskich jest zachowanie dyftongów¹⁹: przednich *i[^]e* i tylnych *u[^]o* w pozycjach akcentowanych oraz zróżnicowanie kontynuantów psł. *ę: w pozycji nieakcentowanej znajduje się *'e*, zaś w pozycji akcentowanej – *'a*, por. *d[']ewet*, ale *pjat*. Zdaniem Shevelowa występowanie miękkości przed dawnym *e* oraz *i* to cecha, która jest wynikiem wpływu języków polskiego i białoruskiego na gwary podlaskie [Szewelow 2002, 966].

Według Szewelowa obecne gwary podlaskie zostały sformułowane w XIV w. Oto wypowiedź tego językoznawcy²⁰: «Na rozwytok pidlas'kych howirok mało wpływ jich peryferijne położennia – na ukrajins'ko-polsko-biłorus'komu pohraniczczu – a takōż pronykannia dejakych piwdenno-zachidnych dialektnych prykmet na piwnicz. Je pidstawy dumaty, szczo sformuwania cych howirok (jak osibnoji mownoji odynyci) zakiczyłosia des' u 14-omu stolitti [Shevelow 1978, 297 za: Łesiw 1997, 399]. W swoich ostatecznych wnioskach Shevelow przyjął jednak, iż gwary podlaskie utworzyły się wcześniej, bo już na przełomie XIII i XIV w. [Shevelow 1978, 309 za: Łesiw 1997, 399]. Stanowisko to podtrzymał w swojej *Historycznej fonologii*. «*Je pidstawy hadady, szczo wony [pidlas'ky howirky – F. Cz.] [...] sformułowatys'a bl. XIV st.*» [Szewelow 2002, 966].

¹⁸ W artykule przywołuje się cytaty z tego ostatniego wydania.

¹⁹ Zdaniem W. Mojsijenki brakuje argumentów filologicznych, aby można było wiarygodnie przyjmować tezę o archaiczności dyftongów [Mojsijenko 2006, 175–180].

²⁰ Podaję za przekładem z języka niemieckiego na ukraiński, dokonanym przez M. Łesiowa.

Założenia metodologiczne i rezultaty

W związku z tym, że gwary ukraińskie okolic Włodawy występują poza granicami politycznymi Ukrainy, stąd sytuacja językowa jest inna niż wewnątrz obszaru państwowego. Zarazem jednak wiadomo, że granice administracyjne i polityczne w ciągu wieków zmieniały się, wobec tego jest oczywiste, że granice etniczne i kulturowe (kultury ludowej) są inne niż polityczne. W celu obiektywnego opisanie gwar południowego Podlasia (w granicach powiatu włodawskiego) i ustalenia ich przynależności dialektalnej, w sytuacji gdy współlistnieją na tym terenie gwary polskie i ukraińskie, konieczne jest przyjęcie kryteriów historycznojęzykowych i jednocześnie zastosowanie opisu paralelnego, tj. dokonanie jednoczesnego opisu gwar ukraińskich i polskich. Taką zasadę przyjęto w monografii *Fonetyka i fonologia gwar polskich i ukraińskich południowo-wschodniego Podlasia* [Czyżewski 1994].

Ogólnie wiadomo, że gwary włodawskie należą do gwar usytuowanych peryferyjnie w procesie formowania się języka ogólnonarodowego, znajdują się bowiem na peryferiach języka ogólnopolskiego i języka ogólnoukraińskiego. Tak więc przyjąć należy, że gwary włodawskie są rezultatem zarówno ewolucji, jak i interferencji języka sąsiedniego/współwystępującego. By udowodnić, które z elementów językowych są rezultatem ewolucji, które zaś interferencji²¹, trzeba przyjąć w opisie metodę dialektologiczną. O metodzie tej mówi artykuł hasłowy pt. *Dialektolohija*, zawarty w dziele *Ukrajins'ka mowa. Encykłopedija: «Metodu istor. d., abo własne dialektolohiji, je wstanowlennia genezysu, istor. zmin fonet., akcentuacijnych, hramat[...] jawyszcz diał. mowy, howoriw i naricz jak odyunc' diał. człenuwannia; wyjaw widnosnoji chronolohiji diał. jawyszcz, archajicznych ta innowac. elementiw [podkreślenie – F. Cz.]; zdijsnennia diał. atributaciji pysem. pamjatok jak cilisnych tekstiw czy okrem. elementiw, zjasuwannia jich widnoszennia do pewnoho dialektu»* [Rusaniwskij, Taranenko 2000, 138; (artykuł hasłowy opracował P. J. Hrycenko)].

Metodę historycznojęzykową, inaczej zwaną metodą dialektologiczną, zastosował i praktycznie wyzyskał K. Dejna,

---

²¹ Przez interferencję rozumie się stałe i konsekwentne przeniesienie – w wyniku wieloletniego współlistnienia dwóch języków – elementów jednego języka do drugiego.

określając przynależność dialektalną gwar brzesko-pińskich na Białorusi. Pokazał, że gwary te przynależą do dialektu północnoukraińskiego [por. Dejna 1976]. W klasyfikacji dialektalnej gwar ważna jest nie tyle obecność danej cechy gwarowej, ile jej status w procesie ewolucyjnym dialektu. Innymi słowy: ważniejszą wartość dowodową w dyskusji o przynależności dialektalnej danej gwary ma wcześniejsza niż późniejsza innowacja dialektalna (tj. wtedy, gdy dana grupa plemienna znajdowała się w centrum swojego formowania)²². Określać więc przynależność gwar należy – jak postulował K. Dejna – «nie tyle w oparciu o skupienie izoglos, [ile] na nowej zasadzie ich klasyfikowania w zależności od centrów wytwarzania się decydujących o odrębności dialektu zespołów innowacji dialektalnych [...]» [Dejna 1977 za: Gała 1991, 8]. Kwestią, której tutaj dotykamy, jest próba odpowiedzi na pytanie: Jak definiować dialekt i cechę dialektalną? Odpowiedź na to zagadnienie dają prace K. Dejny, szczególnie *Atlas polskich innowacji dialektalnych* [Dejna 1994], oraz rozprawa O. Tiernowskiej, inspirowana przez N. Tolstoja i stanowiąca krytyczny przegląd kryteriów klasyfikacyjnych stosowanych w dialektologii słowiańskiej [Tiernowskaja 1975]. Zarówno K. Dejna jako dialektolog, jak i N. I. Tolstoj jako etnolingwista widzieli potrzebę rozpatrywania dialektu z perspektywy diachronicznej i pojmowali dialekt jako ewolucyjnie zmieniony język grupy plemiennej²³.

Przynależność dialektalną określonej gwary ustala się za pomocą metody historycznojęzykowej, to jest takiej, która «biorąc za podstawę stwierdzony i opisany przez dialektografię stan gwarowy oraz posługując się dociekaniem historyczno-porównawczymi, wyjaśnia procesy różnicowania się cech językowych, ustala przyczyny tych procesów i warunki, w jakich one zachodzą, omawia prawidłowość i rezultaty ich przebiegu [...] wykrywa ich genezę, bada prawa ich rozwoju i formułuje wysnute z tych badań

²² W dialektologii ukraińskiej powiązania genetyczne i rozumienie dialektu jako ewolucyjnej zmiany języka określonej grupy plemiennej dostrzec można w pracach Shevelowa [1979, 2002], I. Piwtoraka [1993, 2001].

²³ N. I. Tolstoj, przyjmując za cel rekonstrukcję kultury duchowej Prasłowian, konsekwentnie stosował metody językoznawstwa historyczno-porównawczego, co znalazło najpełniejszy wyraz w *Słowniku starożytności słowiańskich* [Tolstoj, Tolstaja 1995–2012]. Pojmował on dialekt jako zmienione ewolucyjnie język i kulturę duchową grupy plemiennej.

syntetyczne uogólnienia i wnioski» [Dejna 1969, przedruk z: Dejna 1991, 17].

W opisie gwar włodawskich, by ustalić przynależność dialektalną, przyjęto metodę, o której pisał K. Dejna w artykule *Z metodologii badań gwar peryferyjnych i wyspowych* [Dejna 1979], mianowicie: «[...] wyzyskując dane dialektograficzne o zasięgu i powiązaniach cech gwarowych, ślady cech gwarowych w dawnych zabytkach oraz rekonstrukcje stanu pierwotnego uzyskane metodami językoznawstwa porównawczego, a także uwzględniając dane fizjograficzne, demograficzne, polityczne, kulturowe i warunki rozwoju poszczególnych ugrupowań ludnościowych, bada [się] diachronicznie przebiegające procesy wyodrębniania się na pewnych częściach terytorium etniczno-językowego osobnych dialektów [...] [Dejna 1979, s. 36]. Wyróżnienie w obrębie dotychczas uprawianej dialektologii dwóch aspektów, tj. dialektografii (zasadzającej się na metodach językoznawstwa synchronicznego) i dialektologii (stosującej metody językoznawstwa diachronicznego), znajduje zastosowanie w dialektologii słowiańskiej. Warto zauważyć, że te dwa aspekty badawcze zostały już zaproponowane w dialektologii ukraińskiej przez P. Hrycenkę, por. hasło *Dialektolohija* [Rusaniwś'kyj, Taranenko 2000, 138–139].

Przyjęcie metody dialektologicznej w opisie mowy dwujęzycznych mieszkańców powiatu włodawskiego pozwoliło pokazać, czy i w jakim stopniu poszczególne cechy gwarowe są wynikiem ewolucji jednego języka, a w jakim – interferencji języka współistniejącego. Zastosowanie tej metody umożliwiło ustalenie powiązań badanych gwar z jednym z dwóch sąsiadujących ze sobą dialektów, tj. gwar ukraińskich z dialektem północnym / południowoukraińskim, zaś gwar polskich z dialektem mazowieckim / małopolskim, względnie z językiem etnicznym [por. Czyżewski 1994, 18].

Punktem wyjścia w opisie gwar włodawskich jest stan prasłowiański. Takie ujęcie wynika z genezy badanych gwar, zarówno polskich, występujących w części północnej po rzece Włodawkę na południu i części południowo-wschodniej po rzece Tarasinkę na zachód, jak i ukraińskich, znajdujących się w części południowo-zachodniej powiatu włodawskiego. Gwary występujące na wymienionych obszarach są nowe, odpowiednio zarówno polskie – w części północnej i wschodniej, jak i ukraińskie – w części południowo-zachodniej. Interpretowanie więc form

pochodzących z nowych gwar na podstawie form językowych doby staropolskiej/staroruskiej jest metodologicznie nieuzasadnione. Można by jedynie takie formy z wymienionych obszarów zestawiać z ich odpowiednikami staropolskimi/starorskimi.

W opisie gwar włodawskich przyjęto zasadę postępowania dwutorowego. Ukazuje się zatem ewolucję poszczególnych elementów językowych najpierw w gwarach ukraińskich, następnie w polskich. Równolegle omawia się również zjawiska stanowiące rezultat interferencji współistniejącego systemu gwarowego. Paralelne przedstawienie gwar ukraińskich i polskich pozwala na pełny opis interferencji dwóch systemów językowych. Przez pojęcie interferencji rozumie się cechy obcojęzyczne trwałe i powszechne, którym przeciwstawia się wyrazy z cechą obcojęzyczną²⁴ [por. Czyżewski 1994, 18–19].

Zastosowanie zgłoszonych tutaj postulatów badawczych znalazło kontynuację w paralelnym opisie gwar ukraińskich i polskich południowo-wschodniego Podlasia [Czyżewski 1994]. Ze szczegółowego opisu fonetyczno-fonologicznego omawianych zespołów gwarowych – przedstawionych w monografii – przywołać trzeba te fakty, które są odpowiedzią na pytania o genezę wymienionych gwar [por. Czyżewski 1994, m. XXVII, m. XXVIII].

1. Zgodność przebiegu w terenie dwóch izofon, to jest *s* w gwarach polskich w typie *na stšese* (mian. l. poj. *strzecha*) i *ž* (*dž*) w gwarach ukraińskich w typie *oxoža* (Ochodża ‘nazwa łąki, bagna’), pozwala dokonać podziału badanego obszaru na dwie części: 1) część północną²⁵ i południowo-wschodnią, na której występują wymienione typy wymowy oraz 2) część południowo-zachodnią, charakteryzującą się tym, że w gwarach polskich jest *š* w typie *na stšeše* i *ž* w gwarach ukraińskich w typie *oxoža* (Ochoża) [por. Czyżewski 1994, mapa XXVI, s. 257]. W świetle przywołanych zasięgów oraz uznania archaiczności *ž* (*dž*) w gwarach ukraińskich [por. Szewelow 2002, 92, Czyżewski 1994, 184, Mojsijenko 2006, 312–314 (tamże literatura)] oraz *s' < psł. *x* (w II palatalizacji) w typie *na stšese* w gwarach polskich, uznać należy, że na obszarze północnym i południowo-wschodnim badanego obszaru gwary

²⁴ Mówić trzeba wówczas o zapożyczeniach leksykalnych z określoną cechą fonetyczną.

²⁵ Obszar powiatu włodawskiego na część północną i południową dzieli rzeka Włodawka.

ukraińskie mają charakter substratowy, zaś polszczyzna (nowe gwary polskie) są tutaj wtórne, natomiast w części południowo-zachodniej gwary polskie mają charakter substratowy (są typu małopolskiego), zaś gwary ukraińskie powstały tu w wyniku późniejszego osadnictwa ruskiego.

2. Badane gwary kompleksu wschodniego przynależą do zespołu zachodniopoleskiego, który rozciąga się między zachodnim Bugiem a rzeką Horyń na wschodzie. Południową granicę tego narzecza stanowi linia biegnąca od Włodawy przez Włodzimierz Wołyński–Łuck na północ od Dubna i na południe od Równego. Granicą północną jest linia biegnąca od rzeki Jesioldy (dopływ Prypeci) i dalej na północ od Kamieńca Brzeskiego, następnie na południe od Prużan–Drohiczyna–Pińska [Żyłko 1966, 165].

Gwary zespołu wschodniego²⁶ łączą z narzeczem zachodniopoleskim następujące cechy:

a) istnienie w pozycji akcentowanej wyłącznie fonemów monoftongicznych: [i], [e], [u], [o], [a], zaś w tych gwarach, w których nowo powstałe *i* z dawnego *o* w sylabie nowo zamkniętej nie zmiękcza poprzedzającej spółgłoski, także fonemu [y];

b) występowanie samogłoski y^e (obniżone *y* do *e*) jako wariantu kombinatoryczno-fakultatywnego fonemu – w zależności od gwar – [i] lub [y];

c) zwiększenie obciążenia funkcjonalnego – w systemach niektórych gwar – fonemu [e] w rezultacie neutralizacji opozycji [a] : [e] > [e] w sylabie akcentowanej zarówno w typie [meż'a] : [meż'e] > [meż'e], jak i w typie [t'ażko] : [t'eżko] > [t'eżko] lub – w systemach innych gwar – fonemu [i] w wyniku zniesienia opozycji [a] : [i] > [i], por. [meż'a] : [meż'i] > [meż'i], jak i w typie [t'ażko] : [t'iżko] > [t'iżko];

d) istnienie samogłoski $\ddot{a}$ (a^e) w pozycji po wargowych oraz *r* jako wariantu kombinatoryczno-fakultatywnego fonemu [e];

e) występowanie systemu cząstkowego w pozycji nieakcentowanej, pomniejszonego o fonemy środkowe [e], [o];

f) istnienie twardych spółgłosek *t d s z n r l* przed nowym *i* (z dawnego *o*) w sylabie nowo zamkniętej;

g) utrzymanie opozycji dźwięczności/bezdźwięczności [b] : [p], [d] : [t], [z] : [s], [ž] : [š] w wygłosie absolutnym;

²⁶ Przez określenie zespół wschodni rozumie się część północną i południowo-wschodnią.

h) zwiększenie zakresu występowania fonemów [h], [v] jako spółgłosek protetycznych w pozycji przed [u] oraz [o].

3. Gwary zespołu zachodniego²⁷ wykazują zgodność z narzeczem środkowopoleskim (na wschód od rzeki Horyń; według Żyłki z narzeczem północno-wołyńsko-poleskim [Żyłko 1966, 170–171] w zakresie:

a) występowania w pozycji akcentowej fonemów dyftongicznych [i^he], [u^ho], zob. AUM II m. 1;

b) istnienia w pozycji nieakcentowanej 5-fonemowego systemu wokalicznego, składającego się w zależności od gwary z [i], [e], [u], [o], [a] lub [y], [e], [u], [o], [a], zob. Nazarowa 1985, 3;

c) występowania samogłoski *y*¹ jako wariantu kombinatoryczno-fakultatywnego fonemu [i], względnie [y], zob. AUM II m. 2, Nazarowa 1985, 21;

d) istnienia dyftongu *i^he*, pochodzącego zarówno z dawnego *ě*, jak i z dawnego *e* w sylabie nowo zamkniętej jako typowej cechy gwar środkowopoleskich [por. AUM II m. 25, 28]. Dyftong *i^he* jako kontynuant psł. *a, *ę w pozycji akcentowanej jest cechą zachodnich gwar podlaskich, por. AGBW I m. 41.

4. Peryferyjne gwary zespołu zachodniego wiążą z innymi peryferyjnymi gwarami podlaskimi takie cechy, jak:

a) zachowanie dawnych *i* oraz *y*, por. *b'it'i* 'bić' : *byt'i* 'być', *xod'it'i* 'chdzić', por. AGBW I m. 42;

b) istnienie miękkich spółgłosek wargowych i przedniojęzykowych przed *i*, *e* różnego pochodzenia, np. *rob'it'i*, *m'itl'a*, *p'es'ok*²⁸, por. AGBW II 76.

Zastosowanie metody dialektologicznej pozwoliło ustalić przynależność dialektalną ukraińskich gwar włodawskich w ich

²⁷ Przez określenie zespół zachodni rozumie się część południowo-zachodnią.

²⁸ Miękkość spółgłosek wargowych i przedniojęzykowych przed *i*, *e* różnego pochodzenia to rezultat wewnętrzznego procesu zachodzącego w lokalnych gwarach ukraińskich, tym bardziej że proces polonizacji (tj. przyswajania języka polskiego przez wiejską ludność ukraińskojęzyczną) miał charakter intensywny, jak zauważył Shevelow, dopiero w XIX i XX w. [Szewelow 2000, 966] i nie mógł być konsekwencją «kontaktowania z polskoju ta bilorus'koju mowamy [Szewelow 2002, 966]. Proces ten przebiegał w lokalnych gwarach podlaskich od spółgłosek półmiękkich do miękkich typu *P' > P'*, *T' > T'*. Dodatkowy argument przeciw tezie o wpływie języka polskiego może stanowić odpowiedź na pytanie: Dlaczego w innych gwarach omawianego regionu, gdzie również było silne oddziaływanie polszczyzny, nie nastąpił proces palatalizacji spółgłosek wargowych i przedniojęzykowych?

części północnej i południowo-wschodniej i wskazać na ich archaiczny charakter²⁹.

Rozwiązanie skrótów

AGWB 1980 – *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*, pod red. S. Glinki, A. Obrębskiej-Jabłońskiej i J. Siatkowskiego, t. 1, Wrocław (Kwestionariusz s. 64–112).

AGWP 1985 – Kartoteka do *Atlasu gwar wschodniosłowiańskich Pobuża*. Materiały zbierane od 1986 według Kwestionariusza AGWB przechowywane są w Instytucie Slawistyki PAN w Warszawie.

Arkuszyn 2007 – H. Arkuszyn, *Hołosy z Pidlaszszia. Teksty*, Łuc'k.

AUM 1988 – *Atlas ukrajins'koji mowy*, t. 2, Wołyń, Nadnistrzianszczyna, Zakarpattia i sumiżni zemli, Kyjiw.

Bessaraba 1903 – I. W. Bessaraba, *Matieriały dla etnografii siedleckoj gubernii*, Sanktpietierburg.

Białokozowicz 1996 – B. Białokozowicz, *Mikołaj Janczuk (1859–1921). Podlaskie skrzyżowanie tradycji słowiańskich*, Olsztyn.

Czubinskij 1872–1877 – P. P. Czubinskij, *Trudy etnograficziesko-statisticzeskoj ekspiedycyi w Zapadno-Russkij Kraj. Jugo-Zapadnyj otdiel. Matieriały i issledowanija, sobrannyje ot. Czl. P.Czubinskim*, t. 1–7, Sankt-Pietierburg 1872–1877.

Czyżewski 1986 – F. Czyżewski, *Atlas gwar polskich i ukraińskich okolic Włodawy*, Lublin.

Czyżewski 1989 – F. Czyżewski, *Polonizmy w ukraińskich gwarach Pobuża*, [w:] *Interferencje językowe na różnych obszarach Słowiańszczyzny*, pod red. S. Warchoła, Lublin 1989, s. 87–132.

Czyżewski 1993 – F. Czyżewski, *Peryferia językowe a gwary przejściowe (na przykładzie ukraińskich gwar Pobuża przedstawionych w AUM)*, [w:] *Gwary mieszane i przejściowe na terenach słowiańskich*, pod red. S. Warchoła, Lublin, s. 37–54.

Czyżewski 1994 – F. Czyżewski, *Fonetyka i fonologia gwar polskich i ukraińskich południowo-wschodniego Podlasia*, Lublin.

Czyżewski 2015 – F. Czyżewski, *Mowa regionu w świadomości mieszkańców pogranicza Polski i Białorusi*, [w:] F. Czyżewski, A. Dudek-

---

²⁹ Wypada więc odrzucić pogląd powszechny w opinii lokalnej społeczności wiejskiej, że opisywane tutaj gwary to *mowa chachlacka*, którą charakteryzuje się jako mieszaninę cech polskich, ukraińskich i rosyjskich. Paralelny opis gwar ukraińskich i gwar polskich pokazuje, że obok cech gwarowych stanowiących rezultat ewolucji, występują w badanych gwarach ukraińskich cechy, które są wynikiem interferencji, np. labializacja nagłosowego *o-*, *u-* w części gwar ukraińskich; istnienie środkowojęzykowych *ś*, *ź*, *ć* [por. Czyżewski 1994, s. 373–374]. To zagadnienie wymaga odrębnego omówienia.

Szumigaj, M. Żygałowa [red.], *Gdzie bije źródło. Pieśni ludowe pogranicza Polski i Białorusi*, Lublin-Wisznice, 119-128.

Czyżewski, Sajewicz 1997 – F. Czyżewski, M. Sajewicz, *Słownictwo ludowe ukraińskiej gwary wsi Ochoża koło Chelma*, [w:] *Ze studiów nad gwarami wschodniosłowiańskimi w Polsce*, pod red. F. Czyżewskiego i M. Lesiowa, Lublin, s. 45–87.

Dejna 1969 – K. Dejna, *Wstęp do dialektologii słowiańskiej*, «Rozprawy Komisji Językowej ŁTN» XV, s. 3–58.

Dejna 1977 – K. Dejna, *Językowa przynależność gwar brzesko-pińskich* [w:] *Języki i literatury wschodniosłowiańskie. Materiały Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej*, Łódź 1976, s. 13–20.

Dejna 1979 – K. Dejna, *Z metodologii badań gwar peryferyjnych i wyspowych*, «Rozprawy Komisji Językowej ŁTN», s. 35–40.

Dejna 1991 – K. Dejna, *Z zagadnień ewolucji oraz interferencji językowej*, Łódź.

Dejna 1994 – K. Dejna, *Atlas polskich innowacji dialektalnych*, Warszawa–Łódź.

Gala 1991 – S. Gala, *Profesor Karol Dejna–życiorys naukowy*, «Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń. Zeszyt specjalny», Łódź 1991.

Gołąb, Heinz, Polański 1968 – Z. Gołąb, A. Heinz, K. Polański, *Słownik terminologii językoznawczej*, Warszawa.

Hancow 1923 – W. Hancow, *Dialektologiczna klasyfikacja ukrajins'kich howoriw (z kartoju)*, Kyjiw 1923, s. 1–67 (nadbitka).

Ihnatiuk 1959 – I. Ihnatiuk, *Ukrajins'ki howirky na Pidlaszsi*, «Nasza Kultura», cz. 6.

Ignaciuk 1960 – J. Ignaciuk, *Ukraińskie gwary Podlasia*, «Językoznawca» 4, s. 19–24.

Ihnatiuk 2013 – I. Ihnatiuk, *Ukrajins'ki howirky piwdennoho Pidlaszszia (opys, teksty i słownyczok)*, Lublin.

Janczuk 1885 – N. Janczuk, *Niekatoryje osobiennosti Kornickogo howora*, [w:] *Trudy etnograficziesko-statisticzeskoj ekspiedycyi w Zapadno-Russkij Kraj. Jugo-Zapadnyj otdiel. Matieriały i issledowanija, sobrannyje ot. Czł. P. Czubinskim*, t. 7, Sankt-Pietierburg.

Kuraszkiewicz 1932 – W. Kuraszkiewicz, *Dialektologia. Przegląd gwar województwa lubelskiego*, [w:] *Monografia statystyczno-gospodarcza województwa lubelskiego*, t. 1, Lublin.

Kuraszkiewicz 1933 – W. Kuraszkiewicz, *Przyczynek do iloczasu małoruskiego*, «Lud Słowiański» 1933, t. 3A, s. 40A–45, s. 40–45.

Kuraszkiewicz 1958 – W. Kuraszkiewicz, *Rozwój 'a w dawnych gwarach ruskich na Podlasia i Chelmszczyzny*, «Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej», t. 3, s. 211–241.

Kuraszkiewicz 1976 – W. Kuraszkiewicz, *Nowe uwagi o rozwoju ikawizmu ukraińskiego*, [w:] *Języki i literatury wschodniosłowiańskie. Materiały Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej*, Łódź 1976, s. 13–20.

Łeśiów 1958 – M. Łeśiów, *Polonizmy ukraińskiej gwary wsi Kolechowice*, «Język Polski» XXVIII, s. 362–369.

Łeśiów 1967 – M. Łeśiów, *Ukraińskie gwarowe –chmo*, «Rozprawy Komisji Językowej WTN», VI, 181–183.

Łeśiów 1973 – M. Łeśiów, *Gwary ukraińskie na terenie Polski Ludowej*, «Slavia Orientalis» XXII, s. 67–78.

Łeśiów 1978 – M. Łeśiów, *Polsko-ukraińskie oboczności leksykalne w gwarach z pogranicza*, «Z Polskich Studiów Slawistycznych» 5, Warszawa 1978, s. 279–286.

Łeśiów 1997 – M. Łeśiów, *Ukrajins'ki howirky u Polsce*, Warszawa.

Łeśiów 2013 – M. Łeśiów, *Wstępne słowo*, [w:] I. Ihnatiuk, *Ukrajins'ki howirky piwdennoho Pidlaszszia (opys, teksty i słownyczok)*, Lublin.

Mojsijenko 2006 – W. M. Mojsijenko, *Fonetyczna systema ukrajins'kich polis'kich howoriw u XVI–XVII st.*, Żytomyr.

Mychalczuk 1877 – K. P. Mychalczuk *Narieczija, podnarieczija i gowory južnoj Rossii, w swiazi s narieczijami Galicziny*, [w:] *Trudy etnograficziesko-statisticzeskoj ekspiedycji w Zapadno-Russkij Kraj. Jugo-Zapadnyj otdiel. Materialy i issledowanija, sobramnye ot. Czł. P. Czubinskim*, t. 7, Sankt-Pietierburg, s. 453–512.

Nazarowa 1985 – T. W. Nazarowa, *Linhwistyczij atlas Nyžnoji Prypjati*, Kyjiw.

Olejniki 2014 – M. Olejnik, *Mikrotoponimia powiatu włodawskiego*, Lublin.

Pastusiak 2004 – K. Pastusiak, *Fleksja gwar ukraińskich okolic Włodawy*, Lublin.

Piwtorak 1993 – G. P. Piwtorak, *Ukrajinci: zwidky my i nasza mowa*, Kyjiw.

Piwtorak 2001 – G. P. Piwtorak, *Pochodżennia Ukrajinciw, Rosijan, Bilorusiw ta jichnich mow*, Kyjiw.

Rusaniws'kyj, Taranenko 2000 – W. M. Rusaniws'kyj, O. O. Taranenko, *Ukrajins'ka mowa. Encykłopedija*, Kyjiw.

Shevelow 1978 – G. Y. Shevelow, *Zur Chronologie der Entstehung der ukrainischen Dialekte im Lichte der historischen Phonologie*, «Zetschrift für Slavische Philologie», Band XL, Heft 2, Heidelberg.

Shevelow 1979 – G. Y. Shevelow, *Historical Phonology of the Ukrainian Language*, Heidelberg.

Smoczyński 1970 – P. Smoczyński, *Wywiad z Prof. P. Smoczyńskim*, w serii: *Nad czym pracują językoznawcy?*, «Językoznawca» 1970, s. 21–22, s. 187–189.

Szewelow 2002 – J. Szewelow, *Istoryczna fonolohija ukrajins'koji mowy. Perekład z anglijs'koji*, Charkiw 2002.

Szymanowski 1897 – W. Szymanowski, *Zwukowyje i formalnyje osobnosti goworow Chołmskoj Rusi, Obzor z priloženijem obrazcow narodnych goworow*. Warszawa.

Tiernowskaja 1975 – O. A. Tiernowskaja, *Poniatie dialekta i principy klassifikacii sławjanskich dialektow*, «Sowietskoje sławianowiedienije» Moskwa, s. 47–58.

Tolstoj, Tolstaja 1995–2012 – N. I. Tolstoj, S. M. Tolstaja, *Sławianskije driewnosti. Etnolingwistycznej słowar' w piati tomach*, Moskwa.

Żyłko 1966 – F. T. Żyłko, *Narysy z dialektolohiji ukrajins'koji mowy*. Kyjiw.

Felix Chyzhevskiy

***About Dialectal Appurtenance of Volodarsky Ukrainian Dialects,
Methodological Problems***

The article analyzes the dialects, arranged in its earliest manifestation in the South-Eastern Pidliashshia, which are administratively within the boundaries of the Volodarsky district along with the surrounding expanses of neighbouring districts. As used here a territorial designation of Volodarsky district means an administrative region formed before the first of June 1975. In the present description dialects can also be observed from the facts of the peripheries of the neighbouring districts, in particular, Bilskiy, Radzhynskiy, Archevskiy and Lechynskiy. The Eastern boundary of the Volodarsky district (the river Bug) is also the state border with Ukraine.

Key words: *dialectology, Pidliaskie dialects, Volodarsky district, map of Ukrainian dialects.*